

Urszula Grzega

Nowe zjawiska i procesy rynkowe jako uwarunkowania poziomu zaspokojenia potrzeb konsumentów

Ekonomiczne Problemy Usług nr 73, 85-98

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dr URSZULA GRZEGA
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

NOWE ZJAWISKA I PROCESY RYNKOWE JAKO UWARUNKOWANIA POZIOMU ZASPOKOJENIA POTRZEB KONSUMENTÓW

Streszczenie

Pomiędzy sytuacją społeczno-gospodarczą kraju i świata a poziomem zaspokojenia potrzeb konsumentów występują związki przyczynowo-skutkowe. Powiązania te nie mają charakteru bezpośredniego, lecz pośredni. Do głównych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych określanych mianem „nowych” zaliczyć można m.in. kryzys gospodarczy oraz procesy globalizacyjne. Aktualny poziom zaspokojenia potrzeb polskich konsumentów jest efektem przemian, jakie miały miejsce w Polsce na przestrzeni ostatnich trzech lat, przede wszystkim tych, które dokonały się w ciągu ostatnich dwóch dekad. Jest on także efektem nowych zachowań i zmian w mentalności konsumentów wynikających z jego otwarcia na świat i przyswajania wzorców konsumpcji realizowanych w krajach wyżej rozwiniętych.

Wprowadzenie

Ogólne uwarunkowania poziomu życia ludności determinują stopień zaspokojenia potrzeb zarówno konsumentów indywidualnych, jak i zbiorowych. Istnieją one niezależnie od podmiotów konsumpcji i wynikają np. z sytuacji ekonomicznej kraju, stanu koniunktury czy trendów politycznych. Stanowią zbiór zewnętrznych obiektów, sił, czynników i zjawisk i często wpływają na kierunki oraz siłę działania czynników zewnętrznych, szczególnie tych o charakterze ekonomicznym, politycznym i społecznym. Związki przyczynowo-skutkowe pomiędzy sytuacją gospodarczą i społeczną a poziomem zaspokojenia potrzeb konsumentów mają pośredni charakter. „Nowe” uwarunkowania społeczno-ekonomiczne to m.in. kryzys gospodarczy oraz procesy globalizacyjne.

Kryzys jako uwarunkowanie poziomu zaspokojenia potrzeb konsumentów

Stan gospodarki kraju wyrażony poziomem i tempem wzrostu gospodarczego jest jedną z podstawowych determinant poziomu życia ludności. Główna zależność

pomiędzy nimi kształtuje się następująco: im wyższy poziom i tempo wzrostu gospodarczego, tym wyższy poziom życia ludności danego kraju. Przeciwnieństwem wzrostu gospodarczego jest kryzys. Kryzys oznacza sytuację przesilenia, przełomu albo zmiany dotychczasowych tendencji rozwoju określonego zjawiska. Jest to często okres poważnych trudności manifestujących się gwałtownym spadkiem aktywności gospodarczej¹. Objawami kryzysu mogą być m.in. spadek PKB, wysoka inflacja, spadek produkcji, obniżenie wynagrodzeń, spadek zatrudnienia, wzrost bezrobocia, spadek konsumpcji, wzrost deficytu budżetowego, wzrost deficytu handlowego, spowolnienie dynamiki wzrostu produkcji przemysłowej, obniżenie tempa eksportu i inne.

Kryzys gospodarczy w różnym stopniu dotyczy praktycznie wszystkich podmiotów gospodarujących na rynku, w tym gospodarstw domowych i konsumentów indywidualnych. Jako uwarunkowanie poziomu zaspokojenia potrzeb konsumentów ma charakter obiektywny, zaś sposób jego postrzegania przez członków gospodarstw domowych jest różny w zależności od sytuacji, w której znajduje się dany podmiot konsumpcji. Kryzys występuje w pewnym sensie „niezależnie” od indywidualnych podmiotów konsumpcji, w każdym razie podmioty te bardzo rzadko zdają sobie sprawę z tego, że ich działania rynkowe mają udział w zaistniałej sytuacji kryzysowej. Kryzys jako uwarunkowanie zwykle wiąże się z sytuacją ekonomiczną krajów bardziej rozwiniętych oraz panującymi trendami politycznymi. Zaburzenia występujące na rynkach światowych z czasem przenoszą się na sferę realną gospodarek i zaznaczają swój wpływ m.in. w sferze konsumpcji.

Główna zależność pomiędzy kryzysem gospodarczym a poziomem zaspokojenia potrzeb konsumentów kształtuje się następująco: kryzys gospodarczy wpływa na pogorszenie się sytuacji na rynku pracy i/lub sytuacji dochodowej ludności, w rezultacie obniżeniu ulega poziom i/lub sposób i jakość życia konsumentów.

Poziom życia oznacza stopień zaspokojenia potrzeb ludzkich, wynikający z konsumpcji dóbr materialnych i usług oraz wykorzystania walorów środowiska naturalnego i społecznego². Jest on podstawową miarą relacji o charakterze ilościowym występującą pomiędzy potrzebami człowieka a jego konsumpcją. W kategorii tej dominują cechy ekonomiczne, materialne. Natomiast sposób życia czy jakość życia badają relacje między potrzebami a konsumpcją w ujęciu jakościowym i jako kategorie mają charakter socjologiczno-psychologiczny.

Sytuacja kryzysowa przekłada się na zmiany poziomu i struktury zaspokojenia potrzeb podmiotów konsumpcji. Podkreślić jednak należy, że zmiany te nie są ob-

¹ A. Malinowski, *Kryzys finansowy a polska gospodarka*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2008, nr 23, s. 5.

² Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 33.

serwowane bezpośrednio po rozpoznaniu pierwszych oznak kryzysu, lecz po pewnym czasie. Sytuacja, w której następuje wzrost poziomu konsumpcji w warunkach kryzysu, wynika przede wszystkim z pozytywnej inercji wywołanej dynamiką poprzednich okresów. Często jest efektem „sily rozpędu” zmian w konsumpcji okresów wcześniejszych. Potrzeba czasu, by zauważyć zmiany w poziomie i strukturze konsumpcji wywołane sytuacją kryzysową w kraju.

Kryzys gospodarczy ogranicza po pewnym czasie możliwości konsumpcyjne całego społeczeństwa, grup społecznych lub konkretnych gospodarstw domowych. Ograniczenie to wiąże się często z wystąpieniem takich zjawisk, jak bezrobocie czy ubóstwo. Bezrobocie członków gospodarstw domowych bezpośrednio przekłada się na ich sytuację dochodową, która znajduje wyraz w wydatkach konsumpcyjnych, konsumpcji i w efekcie w poziomie życia. Brak osób bezrobotnych wśród członków gospodarstwa domowego zdecydowanie polepsza sytuację tego podmiotu na rynku. Bezrobocie wywołane kryzysem gospodarczym jest więc czynnikiem oddziałującym odwrotnie proporcjonalnie na poziom życia gospodarstw. Czynnikiem oddziałującym proporcjonalnie na poziom zaspokojenia potrzeb jest natomiast zatrudnienie. Stopa zatrudnienia określa zakres uzyskiwanych dochodów stanowiących podstawę dobrobytu zatrudnionych³.

Popyt na pracę, czyli zapotrzebowanie na pracę zgłaszane przez pracodawców, determinowany jest różnymi czynnikami, w tym przede wszystkim popytem na dobra i usługi konsumpcyjne. Należy pamiętać, że relacje pomiędzy gospodarstwami domowymi a przedsiębiorstwami przyjmują charakter transakcji wymiany pracy na płacę⁴. Brak dochodów czy niższy poziom dochodów ze strony gospodarstw w okresie kryzysu gospodarczego przekłada się na niższy popyt na dobra i usługi konsumpcyjne, zaś spadek popytu na dobra i usługi powoduje zmniejszone zapotrzebowanie na pracę.

W okresie kryzysu gospodarczego, w aspekcie jego wpływu na poziom zaspokojenia potrzeb konsumentów znaczenia nabiera rola państwa i jego siła. Rola państwa polega przede wszystkim na usuwaniu niesprawności rynku i niwelowaniu jego niedoskonałości. Podstawowe działania państwa w zakresie zapobiegania negatywnym skutkom kryzysu koncentrują się na pomocy podmiotom dotkniętym jego skutkami. Państwo może ponadto stabilizować działalność gospodarczą przez podejmowanie odpowiednich działań korygujących czy niwelujących wpływ kryzysu. Może ono dysponować szeroką gamą instrumentów administracyjnych, a także instrumentów ekonomicznych, społecznych i finansowych. Instrumenty te oddziału-

³ J. Berbeka, *Poziom życia ludności a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Kraków 2006, s. 19.

⁴ Cz. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 29.

ją pośrednio, niemniej jednak z ich pomocą organy władzy kształtują warunki zapobiegające pogarszaniu się poziomu i struktury zaspokojenia potrzeb konsumentów. Podkreślić należy, że w warunkach kryzysowych szczególne znaczenie ma zakres i dostępność usług społecznych świadczonych przez państwo (np. z zakresu opieki zdrowotnej, edukacji, mieszkalnictwa). Okres kryzysu często wymusza zmiany polegające na zwiększeniu udziału nakładów społecznych w podzielonym dochodzie narodowym.

Mimo że ze względu na „odroczone” charakter analizowanego uwarunkowania trudno dostrzec natychmiastowe zmiany w poziomie zaspokojenia potrzeb konsumentów, to stosunkowo szybko można odnotować zmiany w nastrojach konsumentów, a także w ich zachowaniach adaptacyjnych, do których zalicza się np. podejmowanie dodatkowej pracy, wyjazdy zarobkowe, podnoszenie kwalifikacji. Zmienia się także struktura wykorzystania zasobów czasu wolnego. Czas wolny zamieniany jest częściej niż zwykle na czas pracy na rzecz własnego gospodarstwa w celu zwiększenia poziomu konsumpcji. Udział czynności produkcyjno-usługowych w gospodarstwach zależy nie tylko od rozmiarów czasu wolnego i poziomu dochodów, lecz także od umiejętności i kwalifikacji domowników.

Podsumowując, kryzys gospodarczy oddziałuje przede wszystkim w makroskali. Oczywiście w mikroskali zaznacza się jego wpływ głównie przez kształtowanie poziomu zamożności gospodarstw domowych. Gorsza sytuacja dochodowa podmiotów nie pozwala im zaspokajać bardziej wyszukanych potrzeb, lecz tylko o charakterze elementarnym. Daje to z kolei przesłanki do odczuwania niższej satysfakcji i zadowolenia z życia, czyli tych elementów, których nie da się statystycznie zbadać. Wśród negatywnych skutków kryzysu gospodarczego w sferze konsumpcji wyróżnia się zatem pogorszenie zaspokojenia potrzeb konsumentów – w pierwszym rzędzie potrzeb wyższego rzędu, a następnie potrzeb niższych rzędów. Raz jeszcze podkreślić należy, że głównym powodem takiej sytuacji jest pogorszenie sytuacji dochodowej podmiotów, nie bez znaczenia pozostaje jednak samo ryzyko bezrobocia i ubóstwa oraz ogólny brak stabilności i pewności zawodowo-ekonomicznej⁵.

Wpływ globalnych trendów konsumpcji i procesów globalizacyjnych na poziom zaspokojenia potrzeb konsumentów

Koniunktura gospodarcza ulega zmianom, a jej wpływ na poziom zaspokojenia potrzeb konsumentów jest odroczone w czasie, dlatego też warto podkreślić rosnące znaczenie globalnych trendów konsumpcji związanych z konsumpcją świadomą i racjonalną oraz wpływ procesów globalizacyjnych.

⁵ Szerzej: U. Grzega, *Kryzys gospodarczy w świetle wskaźników ekonomicznych*, materiały niepublikowane, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice 2010, s. 7–11.

Wyrazem jasno sprecyzowanych potrzeb konsumentów XXI wieku są wzorce konsumpcji zaczerpnięte z krajów bardziej rozwiniętych gospodarczo. Współcześni konsumenci czerpią z doświadczeń innych kultur i krajów i są podatni na wszelkiego typu nowinki w zakresie konsumpcji. Tak więc nie bez znaczenia dla obecnych, ale także przyszłych układów potrzeb polskich konsumentów są trendy w konsumpcji i zachowaniach konsumenckich w rozwiniętych europejskich gospodarkach rynkowych. Intensywne i głębokie przemiany w zachowaniach konsumentów, jakie mają miejsce od końca lat 90. XX wieku, skłaniają do formułowania pojęcia „nowej konsumpcji”⁶. Wspomniane zmiany dotyczą zarówno hierarchii potrzeb, sposobów i środków ich zaspokajania, kryteriów dokonywania wyborów, jak i ogólnie szeroko rozumianej organizacji spożycia. Do przykładowych trendów w konsumpcji przekładających się ostatecznie na poziom i jakość życia konsumentów można zaliczyć:

- dekonsumpcję – trend świadomego ograniczania spożycia do rozmiarów racjonalnych i wynikających z naturalnych, indywidualnych cech konsument; przyczynia się on do racjonalizacji struktury potrzeb konsumenta oraz ogólnej poprawy jakości życia;
- ekokonsumpcję – trend obejmujący m.in. oszczędzanie, racjonalne użytkowanie dóbr, alternatywne zakupy, rezygnację z produktów wysoce wyszukanych; podobnie jak poprzedni powoduje zmiany w hierarchiach potrzeb konsumentów oraz poprawia ogólną jakość życia;
- wirtualizację konsumpcji – trend polegający na zaspokojeniu potrzeb za pośrednictwem elektronicznych środków przekazu; wpływa przede wszystkim na poziom oraz sposób zaspokojenia potrzeb kulturalnych i edukacyjnych konsumentów;
- domocentryzm – trend polegający na przenoszeniu konsumpcji spoza domu do domu, który przestaje być wyłącznie miejscem życia rodzinnego, a staje się miejscem zaspokojenia potrzeb wcześniej zaspokajanych poza nim; wywołuje zmiany sposobów zaspokojenia potrzeb.

Nowe globalne trendy w konsumpcji i zachowaniach konsumentów powodują zmiany w sposobie realizacji zarówno potrzeb podstawowych, jak i wyższego rzędu, powodują powstawanie nowych stylów życia konsumentów. Część z nich wyraźnie wpływa na zmiany stopnia zaspokojenia potrzeb z wybranych grup, np. potrzeb z zakresu zagospodarowania materialnego.

Analiza zmian stopnia zaspokojenia potrzeb w kontekście globalizacji, a w szczególności integracji Polski z Unią Europejską, dotyczy wpływu „upowszechniającego się i upodabniającego się” spożycia na poziom życia podmiotów

⁶ Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii...*, s. 137.

konsumpcji. Globalizacja konsumpcji prowadzi do wyrównywania i unifikacji poziomów i sposobów życia społeczeństw. Upodobnianie się spożycia konsumentów w różnych miejscach świata można oceniać pozytywnie i negatywnie. Wśród negatywnych skutków globalizacji należy wyróżnić w szczególności: zaspokajanie potrzeb pozornych oraz zagrożenia wynikające z nabywania produktów globalnych kosztem zaspokojenia potrzeb podstawowych. Wśród pozytywnych skutków globalizacji natomiast: tworzenie lepszych warunków zaspokojenia potrzeb i oczekiwań konsumentów, zwiększenie dostępu do produktów lepszej jakości, wyższej technologii, o wyższych wartościach odżywczych lub użytkowych oraz ujednoczenie przepisów prawnych dotyczących bezpieczeństwa konsumentów na rynku⁷.

Globalizacja konsumpcji ułatwia konsumentom dostęp do nowoczesnego stylu życia, sprzyja poszukiwaniu produktów wygodnych, oszczędzających czas, o wysokiej jakości, wyjątkowych i elitarnych w swym rodzaju. Jednocześnie zmusza podmioty działające po stronie podażowej do coraz większej konkurencji na rynku, a tym samym coraz większej dbałości o potrzeby konsumenta.

Naturalną reakcją na procesy globalizacji była i jest integracja europejska. Głównym celem integracji europejskiej, istotnym z punktu widzenia podmiotów konsumpcji, była poprawa warunków życia ludności. Skutki integracji Polski z Unią Europejską mogą być oceniane z kilku punktów widzenia. Wśród plusów wymienić należy: poprawę sytuacji na rynku pracy, która przejawiała się w zmniejszeniu liczby bezrobotnych i podniesieniu jakości miejsc pracy oraz kwalifikacji siły roboczej. Jednolity rynek przyniósł korzyści związane nie tylko z dostępnością towarów i usług, lecz także liberalizacją poszczególnych rynków (np. rynku telekomunikacyjnego) oraz poprawą jakości towarów. Stworzyło to lepsze możliwości do zaspokojenia potrzeb i dało tym samym większą swobodę konsumentom. Wśród korzyści integracji wymienia się także poprawę poziomu ochrony konsumenta na rynku, która jest efektem wykorzystania instrumentów funkcjonujących na poziomie wspólnotowym. Należy podkreślić też korzyści płynące z szerszego udziału i dostępu do wspólnotowych inicjatyw oraz programów wspierających rozwój edukacji i nauki, podnoszenie bezpieczeństwa zdrowotnego polskiego społeczeństwa, przyjmowanie wspólnotowych standardów w zakresie ochrony środowiska naturalnego i inne. Wśród negatywnych skutków akcesji z Unią należy wymienić głównie wzrost cen niektórych towarów oraz zagrożenia dla tożsamości narodowej, polskich tradycji, suwerenności. Są to jednak takie elementy warunków życia (z wyjątkiem inflacji), które mają minimalny wpływ na stopień zaspokojenia konkretnych potrzeb podmiotów konsumpcji.

⁷ K. Mazurek-Lopacińska, *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, PWE, Warszawa 2003, s. 40.

Ogólna i jednoznaczna ocena wpływu globalizacji na poziom i jakość życia Polaków jest trudna. Zmiany, jakie dokonały się w naszym kraju, przyczyniły się z całą pewnością do polepszenia sytuacji konsumenta na rynku, o czym świadczy wiele różnych wskaźników i miar. Trudno jednak sformułować jednoznaczny wniosek, że wszystkie one są wynikiem procesów globalizacyjnych.

Wpływ kryzysu na konsumpcję i poziom życia Polaków w latach 2008–2010

Kryzys zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych Ameryki rozprzestrzenił się na cały świat i wpłynął także na sytuację w Polsce, stanowiąc zagrożenie dla poziomu życia jej mieszkańców. Do podstawowych zjawisk kryzysowych, które można było obserwować w latach 2008–2010 wewnątrz gospodarek krajów Europy Środkowo-Wschodniej, można zaliczyć: osłabienie siły walut, wzrost bezrobocia, problemy w sektorze finansowym, pogorszenie się sytuacji budżetowej oraz pogorszenie nastrojów konsumentów. Mimo że w pierwszym roku światowego kryzysu Polska nie odczuła bezpośrednio jego skutków, to już w 2009 r. można było stopniowo obserwować przenikanie tendencji recesyjnych do polskiej gospodarki. Nastąpiło pogorszenie sytuacji makroekonomicznej kraju wyrażone niższym tempem wzrostu PKB, deprecjacją złotego, spowolnioną dynamiką wzrostu spożycia ogółem, w tym spożycia indywidualnego, ograniczeniem popytu zagranicznego na polskie produkty, spadkiem wydatków na inwestycje, zmniejszeniem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych do Polski, widocznym spadkiem produkcji, wzrostem bezrobocia, obniżeniem dynamiki wzrostu wynagrodzeń i innymi. Wszystkie one wywarły wpływ na podmioty działające na polskim rynku, w tym podmioty konsumpcji⁸.

Deprecjacja złotego na początku 2009 r. przełożyła się na decyzje konsumencie znajdujące wyraz w częściowym zmniejszeniu konsumpcji. W 2009 r. obniżyło się tempo wzrostu wydatków konsumpcyjnych. Na poziom wydatków konsumpcyjnych gospodarstw istotnie wpłynęło spowolnienie dynamiki dochodów rozporządzalnych. Dochód rozporządzalny jest najistotniejszym czynnikiem kształtującym konsumpcję i poziom życia gospodarstw domowych. Ogólnie im wyższy dochód, tym wyższy poziom życia i odwrotnie. Zmiany w wysokości dochodu wpływają na poziom i strukturę wydatków konsumpcyjnych. Przy wyższych poziomach zamożności dochody przeznaczane są głównie na poprawę jakości konsumpcji, co przejawia się procentową zmianą wydatków swobodnego wyboru. Zmiany w sytuacji dochodowej Polaków w pierwszej kolejności przekładają się na zmiany w konsumpcji, a następnie zmiany w poziomie życia Polaków.

Na sytuację dochodową podmiotów konsumpcji wpłynęła sytuacja panująca na rynku pracy. Wzrost bezrobocia i spowolnienie tempa wzrostu wynagrodzeń wpły-

⁸ Szerzej: U. Grzegą, *Kryzys gospodarczy w świetle wskaźników...*, s. 11–37.

nęły na warunki życia polskich gospodarstw domowych dotkniętych tym problemem. Dynamika zatrudnienia spowolniła zwłaszcza w 2009 r., a zamrożenie wynagrodzeń okazało się jednym ze sposobów radzenia sobie przedsiębiorstw z kryzysem. Pojawienie się oznak kryzysu gospodarczego na rynku pracy wiązało się nie tylko z niekorzystną zmianą w liczbie zatrudnionych i bezrobotnych, lecz także z obawą utraty pracy⁹.

Mimo widocznego spowolnienia w gospodarce Polska uniknęła ujemnej dynamiki PKB w okresie kryzysu gospodarczego, podczas gdy w wielu innych krajach wystąpiła głęboka recesja. Wzrost gospodarczy, jaki można było odnotować w Polsce w latach 2007–2010, zawdzięczać należy mimo wszystko konsumpcji indywidualnej polskich gospodarstw domowych. Ogólnie mimo różnych opinii Polaków na temat wpływu kryzysu na ich sytuację życiową oraz wahających się w poszczególnych miesiącach w latach 2009–2010 nastrojów konsumenckich polskim gospodarstwom domowym żyje się znacznie lepiej niż przed kilkoma czy kilkunastoma laty. Świadczą o tym mierniki konsumpcji oraz analizowane przez różne ośrodki naukowo-badawcze wskaźniki dobrobytu. O ogólnej poprawie poziomu życia ludności świadczy np. obniżenie wskaźnika wydatków na żywność. Struktura wydatków polskich gospodarstw domowych cechuje się umiarkowanym udziałem wydatków na żywność, stosunkowo wysokim udziałem wydatków mieszkaniowych, a następnie wydatków na transport i łączność, ustabilizowanym na stałym poziomie udziałem wydatków na kulturę, rekreację i edukację oraz higienę i ochronę zdrowia, a także niskim udziałem wydatków na odzież i obuwie. Ponadto wciąż postępuje systematyczne unowocześnianie struktury wydatków konsumpcyjnych Polaków. Polacy stale zwiększają poziom wyposażenia własnych mieszkań i domów w przedmioty trwałego użytku, a do tego mają dobra stanowiące istotne udogodnienia cywilizacyjne. Występują też pozytywne zmiany w spożyciu żywności. O znaczącej roli racjonalizacji żywienia świadczą w szczególności wyraźne spadki spożycia tłuszczów, węglowodanów oraz wzrost spożycia białka. Ponadto Polacy coraz rzadziej mają problemy z zaspokajaniem różnego rodzaju potrzeb zarówno podstawowych, jak i wyższego rzędu. O poprawie sytuacji życiowej świadczy też postęp w takich dziedzinach, jak mieszkanie, zdrowie, edukacja czy bezpieczeństwo.

Oceniając poziom zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych można uznać, że sytuacja Polaków jest stosunkowo dobra i stale się poprawia. Następuje wyraźna poprawa w zakresie warunków mieszkaniowych, o czym świadczą korzystne wskaźniki stopnia zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, w tym wskaźniki zaludnienia i zagęszczenia, procent gospodarstw wyposażonych w instalacje mieszkaniowe lub mieszkających samodzielnie. Poprawia się także stan zdrowotności Polaków, o czym świadczą np. takie wskaźniki, jak przeciętna długość trwania życia, umie-

⁹ Ibidem.

ralność niemowląt, zapadalność na gruźlicę. Pozytywne zmiany obserwuje się także w grupie potrzeb z zakresu edukacji, czego wyrazem jest m.in. rosnąca liczba osób legitymujących się wykształceniem wyższym czy liczba nowo powstałych szkół niepublicznych. Natomiast na ocenę stanu bezpieczeństwa w Polsce wpływa wiele elementów. Ogólnie jednak poprawa takich wskaźników, jak wypadkowość przy pracy, na drogach, współczynnik przyjęć i zwolnień z pracy, gwarantowana przez państwo opieka socjalna na rzecz niezdolnych do pracy świadczy o poprawie i w tym zakresie¹⁰.

Na podstawie danych wtórnych dotyczących oceny poziomu życia Polaków należy zaznaczyć, że w latach 2007–2010 nie odnotowano pogorszenia opinii Polaków na temat ich ogólnego poziomu życia. Z przeprowadzonych analiz wynika co prawda, że skutki spowolnienia gospodarczego przełożyły się na dynamikę dochodów rozporządzalnych sektora gospodarstw domowych oraz dynamikę konsumpcji indywidualnej, ale i tak w odczuciu gospodarstw spowolnienie gospodarki nie wpłynęło negatywnie na kondycję finansową ich rodzin, i co ważne, nie zahamowało nawet wzrostu ich zamożności¹¹. Grupą bezpośrednio odczuwającą skutki kryzysu była ta, która utraciła zatrudnienie na skutek zmian wywołanych na rynku pracy w Polsce. Sytuacja życiowa gospodarstw, w skład których wchodzi osoby bezrobotne, uległa pogorszeniu, co zapewne znalazło wyraz w ograniczaniu potrzeb i wydatków na ich zaspokojenie.

Stopień zaspokojenia potrzeb śląskich gospodarstw domowych (wyniki badań ankietowych)

Poziom życia mierzy się przy pomocy zróżnicowanej gamy mierników charakteryzujących stopień zaspokojenia potrzeb konsumentów w ogóle lub w poszczególnych obszarach życia. Jednym z mierników jest subiektywna ocena respondentów dotycząca odczuwanego zadowolenia z poziomu zaspokojenia potrzeb.

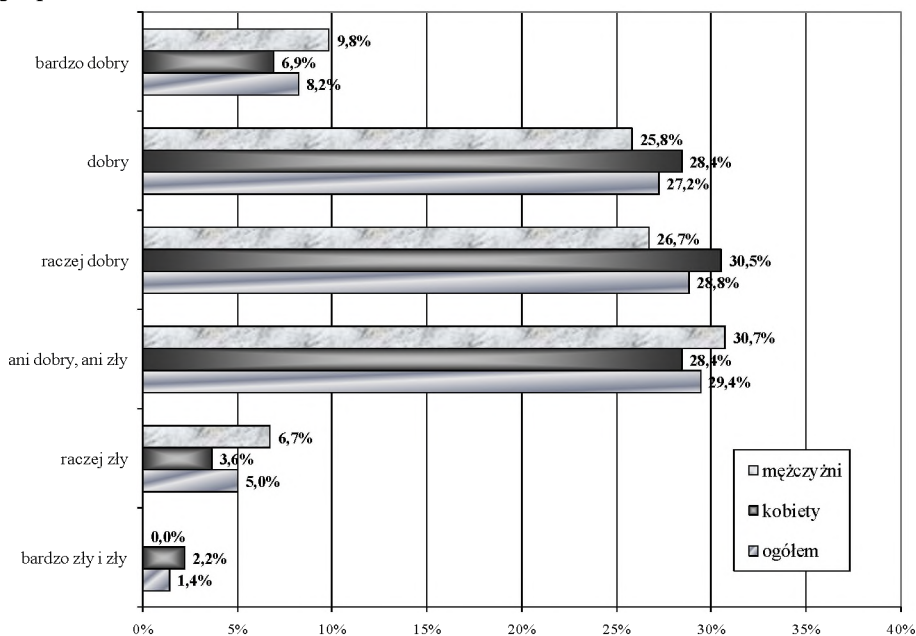
Celem przeprowadzonych badań bezpośrednich było poznanie oraz ocena stopnia zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych śląskich gospodarstw domowych. Badania przeprowadzono w Katedrze Badań Konsumpcji Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach w 2010 r. na śląskiej populacji 500 gospodarstw domowych.

Jak wynika z badań, prawie co trzeci respondent poziom życia własnego gospodarstwa domowego określił jako przeciętny, ponad połowa respondentów określiła go jako raczej dobry i dobry. Bardzo dobrą ocenę poziomu życia zadeklarowało osiem osób na sto przebadanych, a bardzo złą, złą i raczej złą zaledwie sześć. Świadczy to o stosunkowo wysoko postrzeganym poziomie życia gospodarstw

¹⁰ Szerzej: U. Grzega, *Zróżnicowanie poziomu życia w Polsce jako efekt transformacji gospodarki*, materiały niepublikowane, Uniwersytet Ekonomiczny, Katowice 2009, s. 43.

¹¹ K. Wądołowska, *Poziom życia Polaków*, CBOS, Warszawa, kwiecień 2010, s. 11.

w okresie prowadzonych badań. Płeć nie jest czynnikiem silnie różnicującym opinie respondentów (rys. 1). Takim czynnikiem jest natomiast wykształcenie głowy rodziny, wielkość gospodarstwa domowego oraz ocena własnej sytuacji materialnej gospodarstwa.

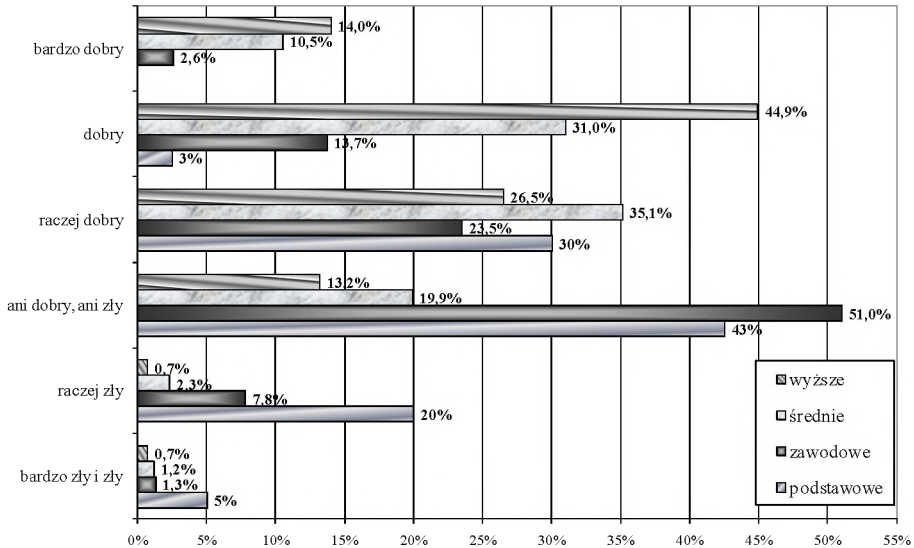

Rys. 1. Ogólna ocena poziomu życia gospodarstw domowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań bezpośrednich.

Z analizowanych danych wynika, że odsetek respondentów deklarujących wysoki poziom życia własnego gospodarstwa wzrastał wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia głowy rodziny (rys. 2) oraz subiektywnie postrzeganą sytuacją materialną własnego gospodarstwa. W gospodarstwach, których głowa rodziny legitymowała się wykształceniem wyższym, prawie 2/3 respondentów wskazywało na dobry lub bardzo dobry poziom życia, z wykształceniem średnim najczęściej wskazywano na przeciętny poziom życia (35%). Wykształcenie zawodowe również najsilniej związane było z odpowiedzią przeciętną (aż połowa wszystkich wskazań), jednak zdecydowanie rzadziej padały odpowiedzi świadczące o dobrym i bardzo dobrym poziomie życia ich gospodarstw, częściej natomiast te wskazujące na niski poziom życia. Podobnie wyglądała sytuacja w grupie gospodarstw, w których głowa rodziny legitymowała się wykształceniem podstawowym, przy czym w ich przypadku nie odnotowano żadnych odpowiedzi wskazujących na bardzo wysoki

lub wysoki poziom życia gospodarstw, natomiast aż co czwarty badany zaznaczał odpowiedź świadcząca o niskim poziomie życia jego gospodarstwa.

Rys. 2. Ogólna ocena poziomu życia gospodarstwa według poziomu wykształcenia głowy rodziny
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań bezpośrednich.

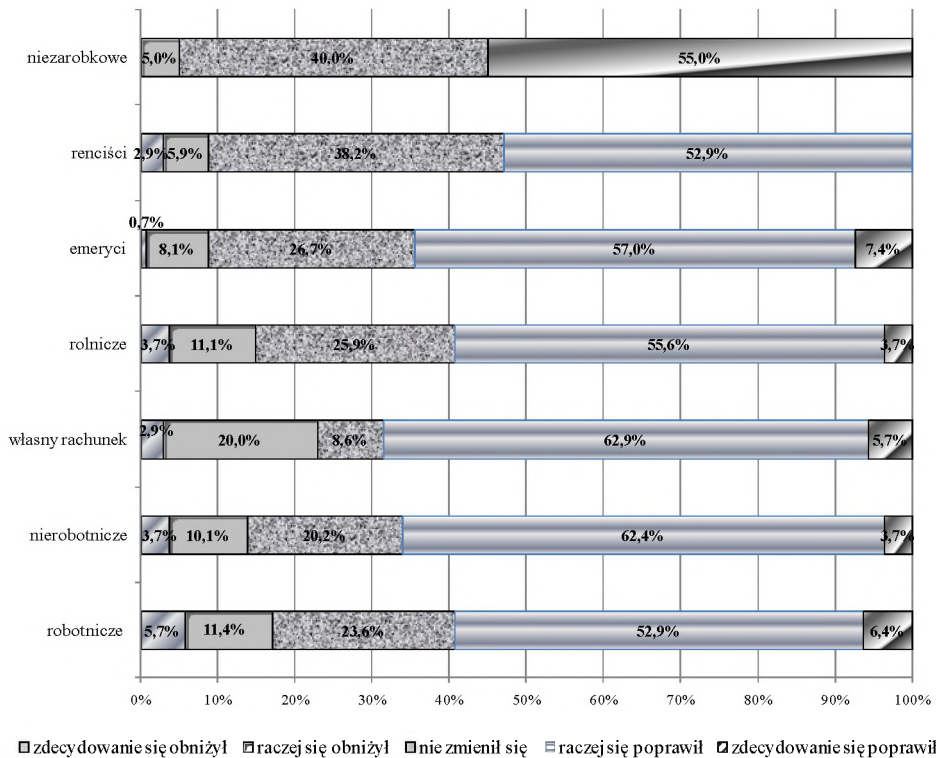
Biorąc pod uwagę wielkość gospodarstwa domowego, najczęściej odpowiedzi świadczących o niskim poziomie życia zanotowano w gospodarstwach 1-osobowych (aż 19,3%), a najmniej w gospodarstwach 4-osobowych (2,4%). Najwyżej poziom życia własnej rodziny oceniły natomiast gospodarstwa 3-osobowe (ocena bardzo dobrej wystąpiła w 11,4% gospodarstw).

Jeśli chodzi o oceny poziomu życia ludności w Polsce na przestrzeni ostatnich pięciu lat, to ponad połowa respondentów uważała, że poziom ten raczej się poprawił. Jednak zdecydowaną poprawę w ciągu ostatnich pięciu lat zaobserwował już tylko co dwudziesty badany. Co czwarty respondent uważa, że poziom życia ludności Polski nie zmienił się na przestrzeni ostatnich kilku lat, a co dziesiąty badany uważał, że uległ on raczej obniżeniu. Przypomnieć w tym miejscu należy, że poziom życia zdecydowanie najgorzej oceniany był na początku lat 90. – wówczas odpowiedzi negatywne przewyższały nad odpowiedziami pozytywnymi nawet trzykrotnie¹².

Pozytywne oceny przemian w zakresie poziomu życia ludności Polski w ciągu ostatnich pięciu lat dotyczyły wszystkich grup społeczno-zawodowych gospodarstw (rys. 3), jednak większość badanych zadeklarowała umiarkowaną poprawę. Grupą

¹² K. Wądołowska, *Sposoby gospodarowania pieniędzmi w gospodarstwach domowych*, CBOS, Warszawa, kwiecień 2010, s. 2.

wskazującą na zdecydowaną poprawę w poziomie życia okazała się grupa gospodarstw utrzymująca się ze źródeł niezarobkowych, co w pierwszym momencie może nieco dziwić. Biorąc jednak pod uwagę fakt korzyści społecznych i ekonomicznych wynikających z integracji Polski z Unią Europejską dla tej właśnie grupy oceny te można uznać za wiarygodne. Dziwi natomiast stosunkowo wysoki odsetek badanych gospodarstw pracujących na własny rachunek (co piąty badany) oceniających zmiany w poziomie życia ludności na przestrzeni ostatnich pięciu lat jako raczej niekorzystne.

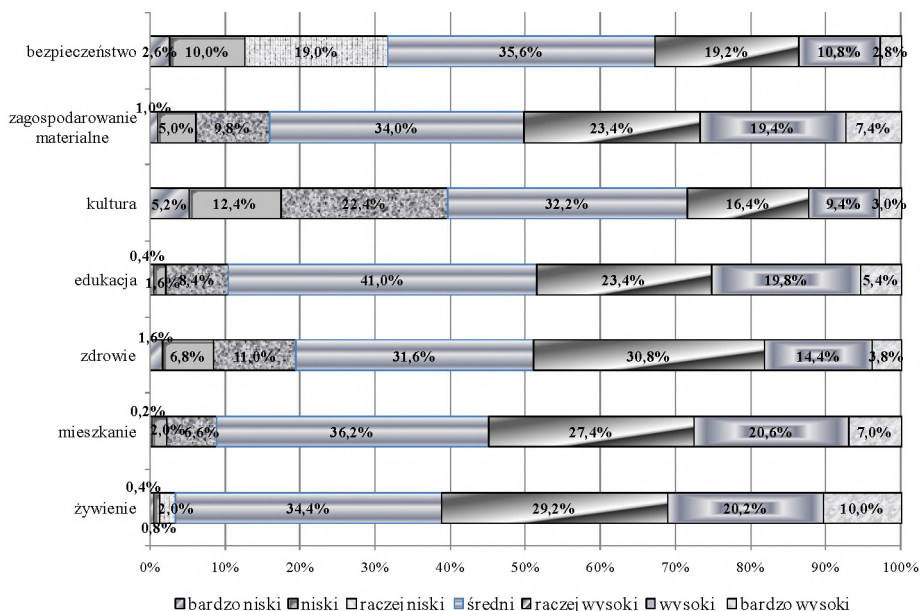

Rys. 3. Ocena zmian w poziomie życia Polaków w ciągu ostatnich pięciu lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań bezpośrednich.

Ogólne oceny poziomu życia gospodarstw domowych nie do końca odzwierciedlają faktyczny stan zaspokojenia potrzeb z zakresu żywienia, mieszkania, zdrowia, edukacji, kultury, zagospodarowania materialnego oraz bezpieczeństwa, dlatego też zapytano respondentów o to jak, w skali 7-stopniowej, oceniają poziom zaspokojenia konkretnych potrzeb własnego gospodarstwa (rys. 4). Okazało się, że w odczuciu ogółu ankietowanych najwyższej były zaspokajane potrzeby z zakresu

żywienia, mieszkania oraz zagospodarowania materialnego, najniżej potrzeby z zakresu kultury.

Rys. 4. Stopień zaspokojenia wybranych grup potrzeb w gospodarstwie domowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań bezpośrednich.

Z danych wynika ponadto, że poziom zaspokojenia potrzeb żywieniowych, mieszkaniowych, zagospodarowania materialnego oraz bezpieczeństwa najwyżej został oceniony w gospodarstwach pracujących na własny rachunek. Poziom potrzeb zdrowotnych, kulturalnych i edukacyjnych najwyżej oceniono w gospodarstwach pracowniczych nierobotniczych. Natomiast potrzeby we wszystkich analizowanych grupach najniżej zostały ocenione przez gospodarstwa rencistów. Oceny stopnia zaspokojenia konkretnych grup potrzeb są powiązane z poszczególnymi cechami respondentów. Najsilniejsze zależności występują pomiędzy stopniem zaspokojenia poszczególnych grup potrzeb a sytuacją materialną rodzin i tylko w grupie potrzeb z zakresu edukacji wykształcenie ma silniejszy wpływ na oceny respondentów niż ich sytuacja materialna.

Ogólnie z przeprowadzonej analizy wynika, że pomiędzy oceną stopnia zaspokojenia potrzeb, oceną zmian w ciągu ostatnich pięciu lat oraz oceną stopnia zaspokojenia konkretnych grup potrzeb występowały istotne statystycznie zależności. Im wyżej badani oceniali sytuację materialną własnego gospodarstwa, tym wyższej oceniali także poziom zaspokojenia potrzeb ogółem oraz konkretnych grup potrzeb. Ponadto wybrane cechy demograficzne i społeczno-zawodowe badanych gospo-

darstw domowych także niejednokrotnie implikowały statystycznie istotne powiązania, determinując subiektywne oceny poziomu zaspokojenia potrzeb.

Podsumowanie

Podsumowując, należy dodać, że aktualna konsumpcja Polaków jest efektem przemian społeczno-gospodarczych, jakie miały miejsce w Polsce na przestrzeni ostatnich trzech lat, a przede wszystkim tych, które dokonały się w ciągu ostatnich dwóch dekad. Zależy ona także od splotu wielu różnych czynników i makrouwarunkowań, w tym tych określanych mianem „nowych”. Obecny poziom zaspokojenia potrzeb polskich konsumentów jest często efektem nowych zachowań i zmian w mentalności konsumentów. Dzisiejszy konsument odrzuca ilościowy wzrost spożycia na rzecz jego jakości, preferuje umiar, racjonalność i równowagę. Poziom życia jest zatem determinowany nie tylko dochodem konsumenta, lecz także jego indywidualizmem wyrażonym niepowtarzalnym układem potrzeb, a nie unifikacją konsumpcji w każdym obszarze. W miarę możliwości finansowych konsument, dopasowując się do specyficznych i niepowtarzalnych układów potrzeb, skłania się do nabywania produktów oryginalnych. Lepsza jakość życia często jest przedkładana nad wyższy poziom życia w ujęciu ilościowym.

NEW PHENOMENA AND MARKET PROCESSES AS THE CONDITIONS OF THE LEVEL OF SATISFYING THE CONSUMERS' NEEDS

Summary

Between the socio-economic situation in the country and in the world and the level of satisfying the consumers' needs there exists the reason and result relation. These relations are not direct, but indirect. To the main socio-economic conditions referred to as "new" we can include among the others: economy crisis and global processes. Currently existing level of satisfying Polish consumers' needs is the result of the transformations which have taken place in Poland not only over the last three years, but first and foremost, those ones which have taken place over the last two decades. What is more, the level of satisfying Polish consumers' needs is also the result of new patterns of behavior and the changes in consumers' mentality resulting from its openness to the world and assimilation of consuming patterns in the more developed countries.